

1. Семинар №15 1993 жылғы 14 сәуірдегі «жаппай саяси қуғын – сүргін құрбандарын ақтау туралы» заң

2. Сабақтың мазмұны:

1. Кеңестік Қазақстанның қуғын-сүргін тарихына байланысты деректемелері.
2. Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігі жарияланғаннан кейін тарихи деректемелердің ғылыми мақсатта пайдаланылуы.
3. Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін тарихының зерттелу барысы.

3. Сабақтың мақсаты мен міндеттері: Кеңестік Қазақстанның қуғын-сүргін тарихына байланысты деректемелерімен таныса отырып, кез келген проблемалық мәселелерге теориялық талдау жасай алу қабілетін арттырады.

4. Техникалық және инструментальдық құралдары: интерактивті тақта, плакаттар, проектор сызба-кестелер.

5. Сабақтарды өткізу тәртібі. Кеңестік Қазақстан тарихының деректерін жинастыру және оларды ғылыми-жарияланымдық мақсатта пайдалану Азамат соғысының аяқталып (1918-1920), бейбіт құрылысқа көшу кезінен бастау алады. Алғашында мерзімді баспасөз материалдары мен ресми құжат үлгілеріне сұрыптау жүргізілді. 1921 жылдың тамызында Қазақ АКСР-і Ағарту халық комиссариатының Академиялық орталығы А. Байтұрсыновтың жетекшілік етуімен ел тарихы мен мәдениетінің жазба дерек көздерін жинау, зерттеу және насихаттау жөнінде ұсыныс көтерді.

Дегенмен Кеңес үкіметі жылдарында Қазақстан мұрағаттарының құжаттық қорлары әлсін-әлсін «тазалау» мен аса құпиялық бақылауға алынып отырды. Жалпы алғанда, кеңестік дәуірде жазба деректер сан жағынан әлденеше есе өскеніне қарамастан, Сталиннің кезінде және одан кейінгі кезеңде кеңес дәуіріндегі тарихтың қайнар көздеріне орны толмас зиян келтірілді.

40-70-жылдардағы жоспарлы тазалау барысында мұрағат қоймаларының партиялық қорларынан, тарихи құндылығы жоқ деген желеумен, Қазақстан тұрғындарының 20-50-жылдардағы ауыр жағдайына куәлік ететін құжаттар алып тасталынды және отқа өртелді. Олармен бірге партия комитеттері мен үкіметтік құрылымдар ұйымдарының жұмысындағы қателіктер мен кемшіліктер туралы мәліметтер (немесе сыни пікірлер) бар құжаттар да жойылды. Мемлекеттік мұрағат қоймаларының қорларына қатысты да осындай шаралар жүзеге асырылды. Мәселен, 1941 жылғы шілде-тамыз айларында ҚазКСР-і Орталық мемлекеттік мұрағатында жүргізілген арнайы тексеруден кейін, республика Халық Комиссарлары Кеңесінің қорынан (№30 қор) 1920-1929 жылдардың 172 мұрағаттық ісі жойылу үшін алынды. Осылайша 1944 жылдың тамызында 1929-1935 жылдардың 610 мұрағаттық істері, 1945 жылдың шілде - желтоқсанында 1929-1936 жылдарға қатысты 2310 мұрағаттық іс өртелді.

Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарына қатысты құжаттар тәркіленіп, ізсіз-түзсіз жоғалып кетті. Қалған істерге «Құпия», «Ерекше құпия», «Жариялауға жатпайды» деген белгілер соғылып, олар арнаулы жабық қорларда ұсталды. КК(б)П ОАК Өлкелік Комитеті ЧК-ОГПУ-НКВД ПМ салалық мұрағаттарында Алаш қозғалысына қатысушылар, оппозициялық топтар мен жіктер, сондай-ақ әр кезеңде, әсіресе 20-жылдары республиканы ұлттық мүддесін табандылықпен қорғағандар туралы құжаттар сақталды. 20-30-жылдардың соңында бұл материалдар жаппай қуғын-сүргінге ұласқан идеологиялық науқан мен тазалаудың негізіне алынды. Қызметкер орган тарапынан тұтқындалып, «халық жауы» деген ат алысымен-ақ, тиісті қорларды тазарту жұмыстары жүргізілді және оның есіміне қатысты құжаттар алынып тасталды.

«Қазақстан тарихы» академиялық басылымының бүкіл тарихында алғаш рет жеке адамдар қалдырған деректер - мұрағаттық жеке істер материалдары, анықтамалар, хаттар, өтініш-арыздар, мемуарлар, естеліктер және басқалар кеңінен қолданыс тапты. Ғылыми айналымға алғаш рет енгізілген, оның ішінде бұрынғы жабық қорлар мен арнаулы қоймаларда сақталған тұлғалар туралы материалдар сөзсіз қызығушылық тудырады. Мұрағаттық қорлардан алынған деректердің көрсеткеніндей, егер елдің жоғары басшылығының нұсқау құжаттары төменгі органдарға өзгеріссіз жетіп отырған болса, ал төменнен жоғарыға жолданған құжаттар формасы мен мазмұны жағынан айтарлықтай өзгерістерге ұшырап отырған.

Қазақстан тарихы бойынша деректемелердің ендігі бір үлкен тобы кеңестік кезеңнің баспасөз жарияланымдарынан тұрады. Қазақстанда 20-жылдары жарық көрген алғашқы құжаттық-деректі басылымдар РК(б)П Жарғысы, бағдарламалық құжаттары, жекелеген нұсқаулары, Кеңес үкіметінің декреттері болды. Кеңестік кезеңде тек жекелеген құжаттарды және олардың үзінділерін, міндетті түрде берілетін таптық сипаттағы түсініктемемен бірге жариялау жолымен Алаш қозғалысына қара күйе жағылып отырды.

Жоғарыда аталған құжаттық-деректі үш жинақтағы деректемелер 80-жылдардың соңына дейін ғылыми зерттеулерден сырт қалдырылды. Бұл кітаптардағы материалдар, әсіресе Алашорданың жетекшілері мен белсенді қызметкерлерінің, сондай-ақ «Алаш» партиясы мүшелерінің тізімі жарияланған Н. Мартыненконың жинағы өз кезінде, 1929—1931 және 1937-1938 жылдардағы саяси қуғын-сүргін кезеңінде қазақ зиялыларының таңдаулы өкілдерін қуғындау әрекетінде НКВД үшін таптырмайтын негіз болды.

6. Деңгейлік тапсырмалар:

1. Кеңестік Қазақстанның қуғын-сүргін тарихына байланысты деректемелерге мысалдар келтіріңіз.
2. Тарихи деректемелердің ғылыми мақсатта пайдаланылуды өзіндік көзқараспен тақырыпқа сай талқылаңыз.

7. МӨЖ және ОБМӨЖ тапсырмалары:

1. Кеңестік Қазақстанның қуғын-сүргін тарихына байланысты деректемелері.

2.Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін тарихының зерттелу барысы.

8. Пайдаланылатын әдебиеттер:

1. Сейфуллин С. Тар жол, тайгак кешу. Историко-мемуарный роман. 4-е издание. А., 1977, 6-б.
2. Бочагов А. К. Алаш-Орда. Краткий исторический очерк о национально-буржуазном движении в Қазақстане периода 1917—1919 жж. Кзыл-Орда, 1927; Алаш-Орда. Сб. документов. Сост.Н. Мартыненко. Кзыл-Орда, 1929.
3. ҚР Президентінің мұрағаты (ҚР ПМ). 141-к., 1-т., 8074-іс, 190-203-б.; Правда, 13 сәуір.
4. Махат Д. Қазақ зиялыларының қасіреті. А., 2001, 210-293-б.
5. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4-том. – Алматы: «Атамұра», 2010, 752 бет, суретті, карталы.
6. Шаймуханова С.Д. Политические репрессии в Казахстане (30-40-е начало 50 х. гг). – Караганда, 2000.
7. Қойгелдиев М. Жалпыхалықтық қасіретті естен шығару қоғамның өзі үшін де қауіпті //Алаш айнасы.- №92. - 31 мамыр, 2011 жыл.
8. Мамраев Б.Б. Основные тенденции развития казахской литературы первой четверти XX века. – Алматы: Ғылым, 1998. – 262 с.
9. Жораева Г.Т. Алаш зиялыларының тарихы мен тағдыры (XIX ғасырдың соңы - XX ғасырдың I жартысы): Оқу құралы. - Шымкент: «Нұрлы Бейне» баспасы, 2024. -180 бет.